

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ.

МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ*

(науково-популярний нарис)

*«Тараща – місто! Не розумію, навіщо дали таку гучну назву
цій брудній слободі» (Тарас Шевченко)*

ЗАРОБІТЧАНСТВО. МИКОЛА ЛИСЕНКО НА ТАРАЩАНЩИНІ (1865–1867 рр.)

1864 року закінчивши Київський університет та отримавши ступінь кандидата природничих наук, Микола Лисенко 1865 р. вступив на посаду помічника мирового посередника в Таращанському повіті. Вибір місця чиновницької служби був не випадковим. На посаді офіцера драгунського полку у Таращі служив батько Миколи Лисенка, Віталій Романович, який, вийшовши у відставку у чині «полковника з мундиром», обирався повітовим маршалком (предводителем дворянства) Таращанського і Сквирського повітів.

«...У зеленім урочищі, поблизу широкої і повноводної ріки на високім пагорбі стояв курінь козака Тараса — рибалки і мисливця. «То був парубок моторний і хлопець, хоч куди козак» і на всі руки мастак. Доводилось йому захищати свій край від ворогів. Бо за липовим лісом у широкому степу владарював злий хан, який якийсь вирішив узяти собі за наложницю дівчину по імені Котлуй. Але дівчина від старого осоружного хана вирвалась і втекла: лисицею перебігла степ, куницею перестрибнула липовий гай, на лебідку перекинулась і перепливла широку ріку. Вийшла із води, стрепхнула крильцями та стала красною дівцею. Тоді отам узрів її козак Тарас. Полюбились вони і стали вдвох жити і поживати. І народився у них хлопчик, якого також назвали Тарасом. Якось молода мати з п'ятирічним хлопчиком подалась на річку прати білизну. Ось тоді беззахисних їх захопив злий хан. Познущався він над молодницею і втопив її у річці, а хлопця забрав у полон. Тим часом повернувся козак Тарас з полювання, побачив, що нещастя,

і кинувся за ханом навздогін. Довгавши злого хана, він поганця скинув у прірву, а сина визволив із неволі», — так оповідає місцева легенда про походження назви невеликого містечка на півдні Київщини (за 120 км від Києва) — Таращі, розташованого у міжріччі Росі та Гнилого Тікича, серед зелених лісів, куди занесла доля 21-річного Микола Лисенка.

Вперше згадка про селище Тараща, як встановив київський краєзнавець В. Сергієнко, віднаходиться у Руській (Волинській) метриці. Так, у записові від 10 жовтня 1592 р. зазначається: «надано у довічне володіння Родкевичу і Лесевичу селище за Білою Церквою, що лежить на шляху Татарському, який веде з Татаровщини повз Березовий Гай». Правда, тоді селищами називали малолюдні або й пусті урочища. Датована історія поселення Тараща розпочинається з 1709 р., коли польський король Август II за вигнання шведів з Любліна нагородив теребовлянського старосту, полковника Антонія Блендовського, надавши у довічне користування урочище «Тараща». Наполегливість польського полковника А. Блендовського, не дивлячись на бурхливий час воєнного протистояння (1711 р. під час походу П. Орлика щойно збудовану залозу буде спалено), згодом приносить плоди: вже 1722 р. король Август II надає Таращі право проводити ярмарки чотири рази на рік (на день святого Юрія, день святого Онуфрія, на Різдво Богородиці й в середньому-посну неділю). Таким чином, Тараща перетворюється у містечко, людність якої, як зазначають літописці сладали «різні бурлаки зухвали».

* Продовження. Поч. див. в №№4-12 за 2016 (Ред.)

Микола Йисенко

«Тараща — місто! Не розумію, навіщо дали таку гучну назву цій брудній жидівській слободі. Напевно можна сказати, що покійний Гоголь і мельком не бачив сього надто брудного міста, інакше його рідний Миргород здався б йому якщо не справжнім містом, то у крайньому разі чудовим селом. У Миргороді хоча й не пишної растрелівської чи тоновської візантійської архітектури, а все-таки є біленька камяна церква. Хоч невелика біла пляма на темній зелені, а вона робить приємний ефект у одноманітному пейзажі. В Таращі і цього немає. Стоїть на пагорбі собі над тухлим болотом стара, темна, деревяна церква, так звана козацька, т.б. будівля часів козаччини. Три восьмикутних конічних куполи з похиленими чорними залізними хрестами, і нічого більше. І все це так незграбно, так грубо, печально, як печальна історія її невгамовних будівників. Лець-ледь до вечора дотягнулися ми до сього так званого міста», — описував Т. Шевченко згодом свої враження під час поїздки 1845 р. про Таращу у повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі», коли зупинявся у місті на нічліг у поштової станції, де на нього і його візника Трохима чекала одна-єдина кімната, пара сушених карасів з куснем чорного хліба і чаркою смердючої горілки. Після цієї, як висловився Трохим, «чернечої вечері», мандрівники поснули на лаві «обгородженій з трьох боків чимось на зразок перил, що робило її схожою на чухонські сани».

У 60-х рр. XIX ст. Тараща — це вже повітовий центр (з 1791 р. отримало від польського короля Станіслава

Августа магдебурзьке право; а з 1800 р., за указом імператора Олександра I, — статус повітового центру; 1826 р. затверджено генеральний план міста). Спочатку герб міста зображався як «сніп пшениці на стерні», а з 1853 р. — «щит, поділений на дві частини; у верхній, блакитній, зображено архангела Гавриїла у срібному одязі зі зброєю; у нижній, срібній, частині — чорного орла з розпростертими крилами».

...Літній полудень 1865 р. у Таращі. Поодинокі перехожі у мареві сонних вулиць. Байдужі до всього воли, немов сновида, котять воза. Візник дивиться у далечінь, де небо сходиться із стиглими хлібними полями, і дримає. Горобці купаються у пилюці. Легкий вітерець з полів ворушить листя на тополях. Лише ластівки, незважаючи на спеку, ширяють у небі і щось щебечуть на своїй пташиній мові.

Із-за рогу, де височіє пожежна вежа, з'являється відкритий екіпаж з двійкою притомлених коней. За мить коні зупиняються навпроти «присутствія». Вікна урядових установ відчинені навстіж: чиновники у формених одностроях знемагають від спеки і одноманітної казенної буденщини.

Комплекс «присутственных місць» у Таращі складав центр повітового містечка (назва походить від слова «присудственні», т.б. ті, що знаходять при суді), збудовано за проектом видатного архітектора, професора Петербурзької академії мистецтв Андріана Захарова, включаючи: управу, суд, казначейство, поліцейське управління, в'язницю, господарські будівлі (Таращанський комплекс — єдиний, який вцілів до нашого часу).

Із притрушеного курявою екіпажу на землю сходять стрункий юнак у формі університетського студента. Спершись на його руку, слідом зіскакує кругловида чепурна панночка у довгому міського крою платті. Візник, застиснувши у кулаці асигнацію, що її дав панич, вйокує на коней і зникає за рогом розпеченої Дворянської вулиці.

ТАРАЩА. БАЗАРНАЯ ПЛОЩАДЬ

Тараща. Костьол (сучас. музична школа)

Молоді по-змовницьки переглядаються і, піднявшись сходами, входять до темного лункого коридору державної установи. Ось вони зупиняються сходами перед дверима потрібного кабінету і трішки прочиняють їх. Побачене розвеселяє: за столом, обклавшись паперами, сидить молодий чиновник з відзнаками мирового посередника і, дивлячись у стелю, щось мугикає собі під ніс. Раптом схиляється над паперами і починає щось гарячково записувати. Поставивши кілька значків, знову підспівує, і гамором, який лише дозволяють урочисті стіни державної установи, молоді влітають до кімнати, і молодий чиновник потрапляє до їхніх обіймів.

— А-а-а, пане Лисенку, так замість того, щоб уставні грамоти складати, ви мужицькі пісеньки на службі пописуєте! — не перестають кепкувати з чиновника прибульці. Той розгублений і розчулений, врешті, з радістю вітає несподіваних гостей.

Саме так описала цю свою зустріч у Таращі ця весела трійця. Урядовець — стрункий худорлявий юнак з широким розлетом брів, уважними розумними очима і рідкими вусами — Микола Лисенко. А його гості: троюрідний брат, незмінний друг дитинства і юності — Михайло Старицький; панночка — молодша Лисенкова сестра Софія, яка скоро стане дружиною Михайла.

Микола Лисенко працював у Таращі на посаді мирового посередника, яка була запроваджена в Російській імперії у період проведення Селянської реформи 1861 року. Мировий посередник був першою ланкою в системі установ, на які покладалося проведення цієї реформи. Правовий статус посередника визначався Положенням про губернські у селянських справах установи від 19 лютого 1861 року. За цим Положенням він обирався на 3 роки, але фактично призначався Сенатом за поданням губернатора при узгодженні кандидатури мирового посередника з

місцевими предводителями дворянства. Кандидами на посаду мирового посередника могли бути місцеві потомствені дворяни-землевласники, які мали відповідати встановленим становим, майновим та освітнім цензам. Дія інституту мирових посередників поширювалася на 43 губернії Європейської Росії. На початку 60-х років XIX ст. в Україні, починаючи з червня 1861 року, почали діяти 428 мирових посередників.

До компетенції мирового посередника входило: розгляд скарг, суперечок і непорозумінь між поміщиками та їх звільненими від кріпацтва селянами; регулювання відносин між ними (укладання угод про наділи землі, склад повинностей та переведення на викуп, затвердження, а іноді й самостійне складання уставних грамот, обмін земельних угідь, посвідчення викупних актів та контроль за виконанням селянами повинностей і викупних платежів); нагляд за діями органів місцевого самоврядування; судовий розгляд дрібних справ щодо найму робітників, оренди землі, потрав і порубок лісів, якщо ціна позову не перевищувала 30 рублів.

Мирові посередники разом із селянами брали безпосередню участь в організації їх життєдіяльності — організували общини, волості, самоврядування на цих рівнях; затверджували на посаді та приводили до присяги волосних старшин. Під контролем мирових посередників виявились усі виборні селянські органи, всі справи по судово-поліцейському розгляду. Таким чином, у їх руках була зосереджена вся реальна адміністративно-поліцейська влада в повіті.

При незгоді з діями мирового посередника його рішення оскаржувались у апеляційних інстанціях — повітових мирових з'їздах та губернських в селянських справах присутностях. Вищий нагляд за діяльністю цих установ і взагалі за проведенням селянської реформи покладался на відповідний Головний комітет при Державній раді Російської імперії.

У 1874 році в Лівобережній і Південній Україні ці посади взагалі були ліквідовані. Законом від 27 червня 1874 року мирових посередників у губерніях було замінено повітовими в селянських справах присутностями, стосовно яких губернські в селянських справах присутності висупали в якості апеляційних інстанцій. У Правобережній Україні інститут мирових посередників проіснував до 1917 року.

Перебуваючи на чиновничій службі, Микола Віталійович не полишав своєю улюбленою справою — збирання народного фольклору. Увесь свій вільний час він присвячує збиранню фольклорних матеріалів. Разом з батьком збирає і вивчає етнографічний, пісенний матеріал Таращанщини та Сквирівщини.

Щире спілкування композитора з простими селянами допомагало йому збагнути всі тонкощі народ-

но-пісенного мелосу, стилю, характер музично-поетичного висловлювання.

«Тільки той, хто сам записував мотиви пісень безпосередньо з уст народу, може зрозуміти, з якими труднощами пов'язана ця робота. Постійна зміна розміру призводить до того, що буває дуже важко відразу вгадати ритм народної пісні. На селі влітку доводилося йому самому записувати всякі пісні від народу — обрядові й побутові. Цілі ворохи того матеріалу навозив він після літа в Київ, не розбираючи гаразд, що й від кого треба записуваги: за молодого віку йому здавалося, що кожен до цієї справи ставиться чесно, як і сам він. Та воно й дарма. Він свої слабкі ще тоді сили вивіряв, зміцнював, призвичаюючись до техніки справи, до записування мотивів з народних вуст, і набив, як то кажуть, руку не тільки записувати, але, що найголовніше, одразу вгадувати ритм — душу мотиву. Народний матеріал став Лисенкові у послузі більше, ніж усякий інший; з нього уклав він перший свій «Збірник українських пісень»», — зазначав Дмитро Ревуцький.

Дмитро Ревуцький

«Це, — за спогадами сина Тадея Рильського, Максима, — відчували самі ті, хто наспівував композиторів пісні, коли він гостював у свого університетського товариша у селі Романівка Сквирівського повіту (тепер — Попільнянського району Житомирської області). Романчани розказують про надзвичайне вміння Миколи Віталійовича підійти до непрофесійного співака-селянина, викликати, «викресати» із нього пісню. Геть уже пізнішими часами бачив я таку сцену: до композитора завітав у гості його політок і земляк, селянин. Микола Віталійович, сівши до фортепіано, проспівав йому кілька пісень під власний супровід — тих пісень, що, мабуть, обом нагадували парубоцькі літа. Тепер ця сцена мені здається символічною: музика брав у народу його скарби, щоб у коштовні й оправі повернути тому ж таки народові».

Згодом Віталій Романович передасть Південно-Західному відділенню Імператорського Російського географічного товариства докладний опис одягу і наукову розвідку «Об историческом применении во вкусах и модах народных одеж в Сквирском и Таращанском уездах».

Тим часом батько композитора закінчує службу у Сквирському повіті, продає фільварок, який заснував, але так, і не зміг добитися від нього прибутків, виїздить до Києва. Прослуживши мировим посеред-

ником, у червні 1867 р. Микола Лисенко, як «залишений поза штатами з приводу скорочення дільниць у Київській губернії» також повертається до Києва.

Але все-таки «метою його життя була, звичайно, не службова кар'єра, а музика, до якої він тепер ще більше прагнув... Заповітна мрія Миколи скінчити консерваторію примусила його вийти у відставку і відправитись за кордон до початку лекцій в Лейпцизькій консерваторії, яка тоді славилась як краща в Європі», — як відмічав Михайло Старицький.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Архімович Л., Гордійчук М. Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість. / Л. Архімович, М. Гордійчук. — К.: Мистецтво, 1963. — 352 с.
2. Булат Т. Микола Лисенко: моноарис / Т. Булат. — К.: Муз. Україна, 1973. — 106 с. — (Творчі портрети українських композиторів).
3. Булат Т. Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. / Т. Булат. — К.: Наук. думка, 1965. — 152 с.
4. Василенко З. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка / З. Василенко. — К.: Наук. думка, 1972. — 188 с.
5. Дяченко В. А. Микола Віталійович Лисенко: життя і діяльність / В. А. Дяченко. — К.: Муз. Україна, 1968. — 120 с.
6. Історія української музики: В 6т. — К.: Наук. Думка, 1989. — Т.2: Друга половина XIXст. — 464 с.
7. Микола Лисенко у спогадах сучасників: [Зб. спогадів про укр. комп. й муз.-громад. діяча 1842–1912]. — К.: Муз. Україна, 1968. — 821 с.
8. Лисенко О. Н. М. В. Лисенко у спогадах сучасників / уряд. О. Н. Лисенко. — К.: Муз. Україна, 1968. — 822 с.
9. Лисенко М. В. Листи / М. В. Лисенко; уряд. текстів, ілюстр. матеріалу, передмова, комент., анот. імен. покаж. Р. М. Скорульської, редкол.: А. П. Лащенко (голова) та ін.; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського, МВДУК. — К.: Муз. Україна, 2004. — 680 с.
10. Микола Лисенко: бібліографія: наук.-допом. бібліогр. покажч. / уряд.: І. О. Негрейчук, Р. М. Скорульська, М. В. Чуева, наук. ред. В. О. Кононенко, худож. оформ. М. О. Толкач. — Х.: Фоліо, 2009. — 223 с.; портр.
11. Ревуцький Д. М. Микола Лисенко. Повернення першоджерел: научно-популярна література / Д. М. Ревуцький; уряд. текстів, ілюстр. матеріалу, імен. покажч., вступ. ст. В. В. Кузик. — К.: Муз. Україна, 2003. — 320 с.; фото, нот.
12. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX — початку XX століття / Тамара Булат, Тарас Філенко. — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США; Київ: Майстерня книги, 2009. — 408 с.
13. Товстуха Є. Микола Лисенко: Оповіді про композитора. / Є. Товстуха. — К.: Рад. письменник, 1998. — 343 с.